

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/1 (Haziran/June 2022), 206-225.

Kur'an-ı Kerim'de 'Asâ Fiili ve İhtiva Ettiği Manalar
The Uses of the Verb 'Asâ in the Qur'ân and Its Meanings

Servet Demirbaş

Öğr. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Lect. PhD., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Türkiye.

E-posta: sdemirbas@ybu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6415-2140

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Şubat/February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/15 June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June

DOI: 10.46595/jad.1111183

Cite as / Atıf: Demirbaş, Servet. "Kur'an-ı Kerim'de 'Asâ Fiili ve İhtiva Ettiği Manalar", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran/June 2022), 206-225.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Servet Demirbaş)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Kur'an'ın okunup anlaşılması büyük ölçüde Arapçanın dil yapısının bilinmesine ve lafızların cümle içindeki konumlarına göre taşıdıkları anlamların doğru tespit edilmesine bağlıdır. Lafız-mana ilişkisi diye isimlendirilen bu durum tefsir ilmi açısından önemli olduğu için yapılan her türlü tefsir çalışmalarında dil bilimsel yaklaşımlar Kur'an'da Allah Teâlâ'nın muradını belirlemede önemli yer tutmuştur. Nazmı ve manasıyla i'câzın en mükemmel halini temsil eden Kur'an, insanların ruh dünyalarını ve anlayışlarını etkileyerek onları en güzel olana yönlendirmek için farklı edebî üsluplar kullanmıştır. Arap dilinde ve Kur'an'da özel kullanım şartlarına ve geniş anlam yelpazesine sahip lafızlardan biri de 'asâ/ عسى fiilidir. Diğer fiillere nazaran farklı kullanım şartlarına tabi olan bu fiil, cümledeki konumuna, sözü söyleyenin ve muhatabın durumuna göre farklı manalar ifade etmektedir. Müfessirler عسى fiilinin ifade ettiği manaları tefsirlerinde geniş izahlarla ele almışlardır. Konuya eleştirel bir açıdan yaklaşarak onların değişik vesilelerle yaptıkları açıklamaları bir araya getirmek Kur'an'ı anlamaya yardımcı olacaktır. Bir giriş üç ana başlıktan oluşan bu çalışmada öncelikle عسى fiili dil bilimleri açısından incelendikten sonra Kur'an'da kullanıldığı ayetlerin iç ve dış bağlamlarına göre ihtiva ettiği anlamlar keşfedilmeye çalışıldı. İkinci olarak müfessirlerin bu fiil hakkında yaptığı açıklamalar ve yorumlar eleştirel bir tarzda ele alınarak konunun anlaşılmasına katkı sunabilecek bazı öneriler sunuldu. Üçüncü başlıkta bu fiilin Kur'an'da kullanıldığı manaları tespit edilmeye çalışıldı. Özellikle meal çalışmalarında عسى fiilini tek düze tercüme yerinde ayetin bağlamına göre daha uygun manalar verilmesi üzerinde durularak Kur'an araştırmacılarına ve meâl çalışmalarına olumlu katkılar sunulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, 'Asâ Fiili, Anlam Zenginliği, Meâl.

Abstract

Reading and understanding the Qur'ân largely depends on knowing the language structure of Arabic and correctly determining the meanings of the words according to their position in the sentence. Since this fact, which is called the literal-meaning relationship, is important for the science of tafsîr, linguistic approaches have taken an important place in defining the will of Allah in the Qur'ân in all kinds of tafsîr works. The Qur'ân, which represents the most perfect state of *i'jâz* with its words and meanings, has used different literary styles to influence people's spiritual world and understanding and direct them to the most beautiful one. One of the words with special usage conditions and a wide range of meanings in the Arabic language and the Qur'ân is the verb 'Asâ/ عسى. The verb عسى, which is subject to different usage conditions compared to other verbs, has different meanings according to its position in the sentence, the situation of the speaker and the addressee. Commentators have dealt with the meanings of the verb عسى with extensive explanations in their tafsîr works. Approaching the subject from a critical point of view and bringing together their explanations on different occasions will be instrumental in understanding the Qur'ân. In this study, which consists of an introduction and three main titles, first of all, the verb عسى was examined in terms of linguistics, then, the meanings of the verses used in the Qur'ân according to their internal and external contexts were tried to be discovered. Secondly, the explanations and comments made by the commentators about this verb were handled in a critical way and some suggestions that

could contribute to the understanding of the subject were presented. In the third title, the meanings of this verb used in the Qur'ân were explained. Particularly in Qur'ân translations, it has been tried to make positive contributions to Qur'ân researchers and translation studies by emphasizing that the verb عسى should be given more appropriate meanings according to the context of the verse rather than a monotonous translation.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Verb 'Asâ, Richness of Meaning, Translation.

Giriş

Kur'an lafız ve manasıyla Allah kelimidir. Onun nazmındaki murâd-ı ilahiye keşfetmenin yollarından biri de lafız-mana ilişkisinin bilinmesinden geçmektedir. Apaçık bir dille Arapça olarak indirilen Kur'an'ın anlaşılması, Arap dili gramerinin ve lafızların cümledeki konumlarına göre taşıdıkları manaların bilinmesiyle mümkündür. Lafız-mana ilişkisi, tefsir ilmi açısından önemli olduğu için erken dönem tefsir çalışmalarında rivayete dayalı tefsirle birlikte dil bilimi önceleyen çalışmalar yapılmıştır. *Mecâzü'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, Meâ'ni'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân* gibi isimlendirmelerle yürütülen dil merkezli tefsir faaliyetleri lafız-mana ilişkisiyle birlikte ilâhî kelimada Allah'ın muradını araştırmayı hedeflemiştir.¹ Râgıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) Kur'an'ın anlaşılmasında önceliğin lafız-mana ilişkisine verilmesinin önemi üzerinde durmuştur.²

Lafız-mana ilişkisi üzerinde çalışan ilim ehlinin faaliyet alanları bazı farklılıklar göstermektedir. Gramer (nahiv & sarf) ve belâgat gibi dil bilim çalışmalarında sadece lafızların manalara delâletleri incelenirken, tefsir ilminde ise Kur'an lafızları Allah Teâlâ'nın muradına delaleti yönünden incelenmektedir. Bu itibarla bazı müfessirler tefsir ilmini "Allah'ın murat ettiği manalara delaleti açısından Kur'an lafızlarının hallerini araştıran ilimdir." şeklinde tanımlamışlardır.³

Hem nazmı hem de manasıyla i'câzın kemal derecelerini ihraz eden Kur'an, muhataplarının hislerinden ziyade akıllarına, ve ruhlarına hitap ettiği için farklı edebî üsluplar kullanarak anlam zenginliği oluşturmuştur. Tek düze basit cümleler yerinde içinde takdimlerin, tehirlerin, haziflerin, temsillerin, teşbihlerin, mecazların, istiarelerin, kinayelerin ve daha birçok nüktenin gizli olduğu anlatım üslupları kullanmıştır.

¹ Necmettin Gökçür, "Tefsir Usulünde 'Lafız-Mana' ilişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* ed. Bilal Gökçür (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2009), 334.

² er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 9-10.

³ Şemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *Aynu'l-a'yân tefsîru sûreti'l-Fâtiha* (İstanbul: b.y., 1326), 4-5; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsûf, b. Hayyân el-Gırnatî el-Endülûsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2010), 1/23; Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.), 1/13.

Muhataplarını sürekli uyanık tutmak için nida, iltifat, istifham, kasr ve benzeri üsluplara sıkça yer vermiştir.⁴

Arap dilinde ve Kur'an'da yer alan bazı fiillerin özel kullanım şartları vardır. Bunlardan biri de عسى fiilidir. Bu fiil, kullanım şartlarına, cümledeki konumuna, sözü söyleyenin ve muhatabının durumuna göre farklı manalar içermektedir. Kur'an'da yirmi sekiz farklı ayette otuz defa kullanılan عسى fiili, bulunduğu ayetin bağlamına göre farklı manalar ihtiva ettiği için araştırılmaya değer konular arasındadır. Bu çalışmada عسى fiili dil bilimleri tefsir ve tercüme açısından incelenerek içerdiği anlamlar keşfedilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmanın Kur'an araştırmacılarına ve meâl çalışmalarına bir katkı sunacağı kanaatindeyiz. Günümüze ulaşan en eski gramer çalışması olan Sibeveyhî'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb* isimli eseri dahil olmak üzere neredeyse bütün nahiv eserlerinde nâkıs fiillerin ikinci kısmı olan "efâ'lü'l-mukârebe" başlığı altında incelenen ve dil bilimciler tarafından hakkında çok farklı yorumlar yapılan عسى fiili, çağdaş dönemde de bazı çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar daha çok efâ'lü'l-mukârebe hakkında yapılan genel çalışmalar olup, içerisinde عسى fiiline de yer verilmiştir.⁵ Konusu sadece عسى fiili olan çalışmalarda yapılmıştır. ⁶ Bizim çalışmamız konuyu hem dil bilim hem tefsir hem de Türkçeye çeviri açısından ele aldığı için diğer çalışmalardan farklı bir konumdadır.

1. 'Asâ/ عسى Fiilinin İştikâk Gramer ve Anlam Yönü

عسى fiilinin iştikâkı/türetilmesi, tasrifi/çekimi, binası/sığısı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Cumhur uleması عسى fiilinin muzârî', ismi fâil, emir, nehiy ve diğer kalıpları olmayan, malûmu ve meçhulü gelmeyen, mastarı bulunmayan gayrı mutasarrıf/çekimsiz, camit bir fiil olduğu görüşündedir. Kendisine عسيتم - عسيتم gibi merfû' zamiri bitişerek sadece mâzisinin çekimi yapılır.⁷

Sibeveyhî, عسى fiiline عَسَا - عَسَا - عَسَا şeklinde merfû' zamiri bitişmesi durumunda fiil, عَسَا şeklinde mensûb zamiri bitiştiğinde ise عَسَا gibi harf olduğunu söylemiştir.⁸ Ahfeş el-Evsat, (öl. 215/830) Müberred (öl. 286/900) ve Enbârî, (öl. 577/1182) gibi dil bilimciler

⁴ Mehmet Kılıçarslan, "Kur'an-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri" *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 14-15.

⁵ Efâ'lü'l-mukârebe ana başlığı altında 'Asâ/ عسى fiiline yer veren çalışmalardan biri Hanife Özçelik Gülşen'in "Cümleye kattığı Anlam Bağlamında Mukaraba, Recâ ve Şurû' Fiillerinin İncelenmesi ve Kur'an-ı Kerim'den Misalleri" Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019. İsimli yüksek lisans tezidir. Diğer bir çalışma Sâmîr Süleymân Abdullah el-Avâvede'nin "Efâ'lü'l-mukârebe dirâse lügaviyye" *Câmia'tü Mûte*, el-Ürdün 2011. İsimli yüksek lisans tezidir.

⁶ es-Seyyid Muhammed es-Seyyid Selâm, *Makâmâtü 'asâ fi'l-Kur'ân'i'l- Kerîm* (Kahire: Dâru's-Se'ade, 1417/1997); Hüsâm Hüseyin Mezbân, "'asâ fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" *Mecelletü midâdi'l-âdâb*, sayı, 3, 112-146; Diğer bir çalışma ise Rakîb Latîf ed-Düleymî'nin "'Asâ Beyne'l-vâzifeti'n-nahviyye ve'd-delâliyye ev'l-istî'mâl fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" *Mecelletü câmia'ti'l-enbâr li'l-lügât ve'l-âdâb*, sayı 1, 2009. İsimli makalesidir.

⁷ Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *Esrâru'l-arabiyye*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr (Dimişk: Matbûâ'ti'l-Mecmei'l-İlmi'l-Arabî, ts.), 130.

⁸ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1408/1988), 3/158-160.

serdettikleri farklı delillerle عسى'nın harf olmasını reddederken,⁹ Kûfe dil mektebinin temsilcilerinden Sa'leb (öl. 291/904) ve İbü's-Serrâc (öl. 549/1154) عسى'nın harf olduğunu savunmuşlardır.¹⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, (öl. 471/1078) cumhurun görüşlerinin aksine عسى fiilinin عسى - يَعْسى - عسى şeklinde mastarının olduğunu ileri sürmüştür.¹¹

عسى fiili, Arap gramerinde nâkıs fiiller kategorisinde ele alınır. Nâkıs fiiller iki kısımdır.¹² Birincisi mukârebe/yakınlık manasına delalet etmeyen nâkıs fiillerdir. Bunlar kân ve kâne/كان وأخواتها ve kardeşleri diye isimlendirilirler.¹³ İkincisi, الافعال المقاربة/yakınlık manasına delalet eden fiillerdir. Bu fiiller, haberin fâil için gerçekleşmesindeki yakınlığa delalet ederler. Bu yakınlık üç aşamalıdır. Birincisi, رجاء/recâ yani fiilin, fâil için meydana gelmesini umut etmektir. Araplar bu mana için daha çok عسى fiilini kullanmışlardır. عسى "Umulur ki çocuk yürür." cümlesinde mütekellim çocuğun yürümesini umutla beklemektedir. İkincisi, حصول/husûl yani fiilin meydana gelme emareleri belirmiş olsa da fiilin henüz meydana gelmediğini ifade eder. Bu manalar için اوشك ve كاد fiilleri kullanılır. "Çocuk yürüye yazdı/az kaldı yürüyecekti/neredeyse yürüyordu." cümlesinde çocuğun yürüme emareleri belirmiş ama henüz yürümemiştir. Üçüncüsü, شُرُوع/şürû' yani fiilin fâil adına gerçekleşmeye başlamasını ifade eder. Araplar bu mana için daha çok طفق fiilini ve şürû' anlamını içeren اخذ، جعل، شرع، جعل، اخذ fiillerini kullanmışlardır. "Çocuk yürümeye başladı" örneğinde, yürüme fiili çocuk tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹⁴ Bu çalışmanın konusu sadece عسى fiili olduğu için diğer fiiller üzerinde durulmayacaktır.

عسى fiili diğer nâkıs fiiller gibi manasının hükmünü habere vermek için isim cümlesinin başında gelir.¹⁵ Bu fiilin kullanımında haber genellikle عسى زيدٌ أن يخرج örneğinde olduğu gibi mastar manası ifade eden اُعداتيyla gelen muzârî fiildir. Haberde اُعداتي gelmesi عسى fiilindeki umut manasını kuvvetlendirerek gelecek zamanı konuşma zamanına yaklaştırmak içindir.¹⁶ Arap dilinde عسى fiilinin en fasih kullanımı budur.¹⁷ Kur'an'da on dört yerde bu kullanımla gelmiştir.¹⁸

⁹ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred el-Ezdî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abülhâlık Uzeyme (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.) 3/70-71; el-Enbârî, *Esrâru'l-arabiyye*, 127.

¹⁰ Cemâlüddîn İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1964), 1/126.

¹¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Muktesad fi şerhi'l-İzâh*, thk. Kazım Bahru'l-Mercân (Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1982), 1/112.

¹² Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus b. Hâcib, *Kâfiye* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 91-93; Nûreddîn Abdurrahmân el-Câmî, *Molla Câmî/el-Fevâidü'z-zıyâiyye* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 337; Muhammed Efendi el-Birgivi, *İzhâru'l-esrâr* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011), 133.

¹³ Abdurrahmân el-Câmî, *Molla Câmî*, 369-375.

¹⁴ Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yahya Beşîr Mısri, (Suudi Arabistan: Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1417/1996), 2/1061.

¹⁵ Câmî, *Molla Câmî/el-Fevâidü'z-zıyâiyye*, 337.

¹⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/11, 12; Abdurrahmân el-Câmî, *Molla Câmî*, 377.

¹⁷ Hasan b. el-Kâsım el-Murâdî, *Hurûfü'l-meânî*, thk. Tâhâ Muhsin (Bağdat: Câmîa'ü Bağdâd, 1975), 434,435.

¹⁸ en-Nisâ 4/84, 99; el-Mâide 5/52; el-A'râf 7/129; et-Tevbe 9/18, 102; Yûsuf 11/83; el-İsrâ 15/8; el-Kehf 18/40; el-Kasâs 28/22; el-Mümtehine 60/7; et-Tahrîm 66/5, 8; el-Kalem 68/38.

عسى fiilinin diğer kullanımı أن يخرج زيدٌ örneğinde olduğu gibi kendisinden sonra (أن مع الفعل) gelmesidir. Nahivciler bu kullanımda birçok tevcihte bulunmuşlardır. Birincisi, عسى nâkis fiil olup أن يخرج زيدٌ cümlesinin isim ve haber makamında olmasıdır.¹⁹ İkincisi, عسى yakınlık manası ifade eden اقرب tam fiili gibi olup أن يخرج زيدٌ cümlesinin fâil olmasıdır. Üçüncüsü, يخرج أن mukaddem haber, مزيدٌ isim olması ihtimalidir.²⁰ Ehl-i Hicâz, عسى fiilini أن ile gelen muzârî' fiile isnat ettikleri zaman kendisine merfû' zamirlerini bitişirmeyi câiz görürken, Benî Temîm câiz görmemiştir.²¹ Kur'an, bu hususta Ehl-i Hicâz'ın lügatleri üzerine nazil olmuştur.²² Kur'an'da عسى fiilinin doğrudan أن ile gelen muzârî' fiile isnat edildiği kullanımların sayısı on altıdır.²³

عسى fiilinin bir diğer kullanımı da زيدٌ يخرج örneğinde olduğu gibi haberin sadece muzârî' fiil olarak gelmesidir.²⁴ Müberred, haberde أن gelmemesinin şiir zaruretinde olabileceğini, normal kullanımda haberde أن olmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁵ عسى fiilinin bu kullanımı Kur'an'da varit olmamıştır.

Halîl b. Ahmed, (öl. 175/791) Kur'an'da kullanılan عسى fiilinin Allah Teâlâ hakkında yakîn yani kesin bilgi, insanlar hakkında ise umut vermek anlamındaki لعلى edatı gibi olduğunu söylemiştir.²⁶ Sibeveyhî, عسى cümlesinin ان تفعل takdirinde olup, asıl manasının "bir fiili gerçekleştirmeye yaklaşmak" olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Ezherî, (öl. 370/980) عسى lafzının fiil değil, yakınlık, umut ve beklenti manalarında kullanılan harf olduğunu ifade etmiştir. Ezherî, عسى'nin öznesinin farklılığına göre anlamın da değişeceğine dikkat çekmiştir. عسى'nin Allah'a nispetle kesinlik, kullara nispetle zan ifade ettiğini söylemiştir.²⁸ İbn Fâris, (öl. 395/1004) عسى fiilinin asıl anlamının fiilin meydana gelmesinin yakınlığını ve fiilin imkan dahilinde bulunduğunu, recâ/umut manasında kullanımının ise mecâzî olduğunu söylemiştir.²⁹ Cevherî, (öl. 400/1009) عسى lafzının mukârebe fiillerinden olup manasının tama'/umut ve işfâk/kaygı, korku, acımak ve şefkat göstermek gibi manalara geldiğini bildirmiştir.³⁰ İbn Manzûr, (öl. 711/1311) عسى'nin manasının sevilen ve istenen şeylerde tama', korkulan ve istenmeyen şeylerde işfâk

¹⁹ Abdurrahmân el-Câmî, *Molla Câmî*, 377.

²⁰ İbn Hâcib, *Kâfiye*, 91.

²¹ İsmâil el-Evsi, *Esâlibü't-taleb 'inde'n-nahviyyîn ve'l-belâgiyyîn* (Bağdat: Dâru'l-Hikme, 1988), 582.

²² el-Bakara 2/246; Muhammed 47/22.

²³ el-Bakara 2/216, 216, 246; en-Nisâ 4/19; el-A'râf 7/185; Yûsuf 12/21; el-İsrâ 17/51, 79; el-Kehf 18/24; Meryem 19/48; en-Neml 27/72; el-Kasâs 28/9, 67; Muhammed 47/22; el-Hucûrât 49/11, 11.

²⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/157, 158, 189.

²⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/68, 69.

²⁶ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmârâî, (b.y., ts.) "asâ", 2/199, 200.

²⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/157.

²⁸ Ebû Mansûr Ahmed el-Ezherî, *Tezhîbü'l-lüga*, thk. Abdülkerîm en-Neccâr (Mısır: el-Dâru'l-Mısıriyye, ts.), "asâ" 3/67, 68.

²⁹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), "asâ" 4/317

³⁰ İsmâil b. Hmâm el-Cevherî, *Tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979), "asâ" 6/2426.

olduğunu söylemiştir.³¹ Râgıb el-İsfahânî, عسى fiilinin tama' yani bir şeyi şiddetle arzulamak ve tereccî yani gerçekleşmesinde sevinç olan bir eylemin meydana geleceği hususunda zan manasında olduğunu söylemiştir. İsfahânî'ye göre müfessirlerin "Allah Teâlâ hakkında tama' ve recâ caiz olmadığından Kur'an'da Allah Teâlâ'nın kendi kelamı olarak yer alan عسى fiili Allah hakkında vücup/gereklilik ifade eder." sözleri, gerçeği yansıtmayan eksik bir yaklaşımdır. Çünkü Kur'an'da Allah Teâlâ'nın عسى fiilini zikir etmesi, kendisinin tama' ve recâ içinde olduğunu ifade etmek için değil, muhatap olan insanların tama' ve recâ içinde olmalarını teşvik içindir."³²

2. Müfessirlerin عسى Fiili Hakkındaki Görüşleri

Müfessirlerin عسى fiilin kullanımı ve ifade ettiği manalar hakkındaki görüşlerine geçmeden önce 'ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde bu fiil hakkındaki görüşlere işaret etmekte fayda vardır. Zerkeşî, (öl. 794/1392) *el-Burhân*'da عسى ve لعل kelimelerinin manalarını açıklarken şu izahlara yer vermiştir:

"Bu iki edat Allah Teâlâ hakkında kesinlik ifade ederken, insanlar hakkında recâ ve tama' manasınadır. Gelecekte gerçekleşmesi imkân dahilinde olan fiiller konusunda insanların bilgisi kesin olmayıp zanna ve şüpheye dayanırken, Allah'ın ilmi kesin olup her şeyi kuşatmıştır. Bu itibarla لعل ve عسى kelimelerinin iki türlü nispeti vardır. Bunlardan biri, Allah'a ispet edilen *nisbetü'l-katı' ve'l-yakîn* yani gerçekleşmesi kesin ve zevali mümkün olmayan sabit bir nispettir. Diğeri insanlara nispet edilen *nisbetü's-şekk ve'z-zann* yani fiilin gerçekleşmesindeki tereddüdü ifade eden nispettir. Bundan dolayı bu iki edat Kur'an'da Allah katında olan şeylere nazaran kesinlik, insanlar nezdinde olan şeylere nazaran tereddüt ifade eder..."³³

Zerkeşî, Allah Teâlâ'nın ilminde gerçekleşmesi kesin olan bazı hususları Kur'an'da umut, temenni, tereccî, zan ve şek ifade eden üslupla getirmesini de şöyle açıklamıştır:

"Kur'an Arapçanın belagat ve dil özelliklerini kullanarak nazil olmuştur. Araplar, muhatapı yapılacak bir işe yönlendirmek ve mübalağa yapmak gibi nükteler elde etmek için gerçekleşmesi kesin olan bazı fiilleri, şek ve tereddüt ifade eden cümle yapısıyla söyleyerek muktezâyı zahirin hilafına muktezâyı hale göre kelimeler irad ederler. عسى ve لعل edatlarının kullanımında da daha çok bu belagat üslubu hakimdir."³⁴

Süyûtî, (öl. 911/1505) عسى'nin camit bir fiil olup, manasının sevilen ve istenen şeylerde tereccî/umut, istenmeyen şeylerde işfâk/korku ve kaygı olduğunu söylemiştir. İbn Fâris'den naklen, عسى'nin bazen de yaklaştırma anlamı içerdiğini bildirmiştir. عسى أن *"Acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır."*³⁵

³¹ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1984), "asâ" 15/54.

³² İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, "asâ", 338.

³³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/158-159.

³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 159-160.

³⁵ en-Neml 27/72.

ayetinde عسى fiili yaklaşırma anlamı ifade etmiştir. İbn Abbâs'dan (öl. 68/687) nakledilen "Kur'an'da gelen bütün عسى fiilleri vücüp/zorunluluk ifade eder." görüşüne de değinmiştir.³⁶ Süyûti'nin açıklamaları dil bilimcilerin yaklaşımlarıyla paralellik göstermektedir.

İlk dönem müfessirlerinden Ferrâ', (öl. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'da Allah'a nispet edilen عسى fiilinin vücüp yani dahil olduğu cümledeki fiilin mutlaka gerçekleşeceğini ifade ettiğini bildirmiştir.³⁷ Ebû 'Ubeyde (öl. 209/824) bu görüşün bir benzerini Kur'an'ın filolojik tahlillerini incelediği *Mecâzu'l-Kur'ân*'da şöyle dile getirmiştir: "Arapların kullanımında عسى fiili bağlamına göre recâ ya da yakîn ifade ederken, Kur'an'da geçen bütün عسى fiilleri icâb ve yakîn yani dahil olduğu cümledeki fiilin mutlaka gerçekleşeceğini ifade eder."³⁸ Ahfeş el-Evsat'da (öl. 215/830) *Meâni'l-Kur'ân*'da عسى fiiliyle ilgili aynı şeyleri paylaşmıştır.³⁹ Mâverdî, (öl. 450/1058) Bakara suresi 2/216. ayetin tefsirinde عسى fiilinin iki manasından bahsetmiştir. Bunlardan biri, fiilin gerçekleşmesinde tereddütle beraber fiilin meydana gelmesindeki recâ ve hırs, diğeri de muzârî' fiille beraber olasılık ifade eden قد manasına olmasıdır.⁴⁰ Tabersî, (öl. 548/1154) Hasan-ı Basrî'den (öl. 110/728) naklen Kur'an'da yer alan عسى fiilinin Allah Teâlâ için vücüp ifade ettiğini bildirdikten sonra sebebini de şöyle açıklamıştır: "Allah Teâlâ'nın kullarını bir konuda umutlandırması onu tamamlaması ve yerine getirmesi demektir."⁴¹

Fahreddîn er-Râzî, (öl. 606/1210) عسى fiilinin asıl manasının yaklaşırma olup, mecâzî olarak Allah Teâlâ hakkına yakîn, muhataplar açısından şek ve tereddüt ifade ettiğini bildirmiştir.⁴² Ebû Hayyân (öl. 745/1344) عسى fiilinin ayetin bağlamına göre işfâk ya da tama' için olduğunu öne çıkarmıştır.⁴³ Semîn el-Halebî, (öl. 756/1355) عسى fiilinin aslında yakınlık manasına olup sonradan tereccî ya da işfâk anlamına nakledildiği görüşündedir.⁴⁴ Ebüssuûd Efendi'de (öl. 982/1574) Allah Teâlâ'nın kelimelerindeki عسى fiilinin anlamının gerçekleşmesi kesin bir va'd olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Âlûsî, (öl. 1270/1854) Kur'an'da geçen

³⁶ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûti, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 2/515-517.

³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/451.

³⁸ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, ts.), 1/134.

³⁹ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ' (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1411/1990), 2/436.

⁴⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/273.

⁴¹ Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/109.

⁴² Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1413/1997), 2/386.

⁴³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Mahir Habbûş (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1436/2015), 4/99.

⁴⁴ Ahmed b. Yûsuf b. el-Ma'rûf bi's-Semîn el-Halebî, *ed-Düruru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-masûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd (Dımişk: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/387, 388.

⁴⁵ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Mushaf, ts.), 3/49.

bütün عسىfillerinin Allah hakkında yakîn ifade etmediğini farklı ayetlerde recâ, işfâk, tama' ve yaklaştırma gibi manaları da içerdiği görüşündedir.⁴⁶ Reşid Rızâ, (öl. 1935) *el-Menâr* tefsirinde “her şeyi ilmiyle kuşatan Allah Teâlâ hakkında gerçek manada tereccî muhal olduğundan عسىfiilinin Allah'ın vadi ve haberi manasına hamletmenin daha isabetli olduğunu, Allah'ın verdiği haberlerin de hakikat olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

Kısıtlı sayıda görüşlerine yer verdiğimiz müfessirlerin عسىfiilin manasıyla ilgili söyledikleri birbirine çok yakındır. Görüşlerine yer veremediğimiz diğer müfessirlerin bu konudaki fikirleri de farklı değildir. Tefsirlere bakıldığında müfessirlerin özellikle İbn Abbâs gelen rivayetlere dayanarak “ عسىfiili Allah Teâlâ hakkında vücup ifade eder.” görüşünde birleştikleri müşahede edilir. Müfessirlerin üzerinde durduğu diğer bir husus da yer aldığı ayetin bağlamına göre عسىfiilinin tama'/beklenti, itmâ'/umutlandırmak, recâ/gerçekleşmesinde sevinç olan bir eylemin meydana geleceği hususundaki umut, işfâk/istenmeyen bir fiilin meydana gelmesindeki korku, kaçınma, şek ve zan, yakîn/fiilin gerçekleşeceğine dair kesin bilgi, va'd/fiilin gerçekleşeceğine dair verilen söz, muzari' fiille beraber ihtimal ifade eden عسىmanalarını taşıdığı ve azda olsa aslî manası olan yakınlık gibi birbirine benzeyen ancak aralarında ince farklılıklar olan çok çeşitli manalar ifade ettiğini çeşitli vesilelerle ifade etmişlerdir.

Müfessirlerin, “Allah Teâlâ'nın şanı azametine recâ ve tama' layık olmadığı için Kur'an'da geçen عسىfiili Allah Teâlâ hakkında vücup ifade eder.” görüşleri, üzerinde durulması gereken bir husustur. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Râgıb el-İsfahânî bu hususa dikkat çekmiştir. Müfessirlerin bu görüşünün gerçeği yansıtmadığını, eksik bir bakış açısı olduğunu söylemiştir. Çünkü Kur'an'da Allah Teâlâ'nın عسىfiilini zikir etmesi, kendisinin tama' ve recâsını ifade etmek için değil, muhatap olan kulların tama' ve recâ içinde olmalarını teşvik içindir.⁴⁸ Bu konu üzerinde duranlardan biri de Zerkeşî'dir. Konuya belâgat noktasından yaklaşan Zerkeşî, عسىfiilinde “nisbetü'l-katî' ve'l-yakîn” ve “nisbetü'ş-şekk ve'z-zann” nispetlerini anlattıktan sonra Allah Teâlâ'nın kendi ilminde gerçekleşmesi kesin olan bazı hususları Kur'an'da umut, temenni, tereccî, zan ve şek ifade eden üslupla getirmesini Arapçanın belâgat ve dil özellikleriyle açıklamıştır.⁴⁹

Kur'an'daki عسىfiilinin kullanımına bakıldığında daha çok şart-cevap üslûbuyla oluşmuş cümle yapısı içinde şartla cevap arasında yer aldığı görülür. Yani mezkûr ya da mukadder bir şartın cevabında, şartın gerçekleşmesine bağlı olarak vadeliden cevabın da yerine geleceğini ifade etmek için gelmiştir. Arap dilindeki kullanımının aksine Kur'an'daki عسىfiilini “Şartın gerçekleşmesine bağlı olarak yakınlık, tama', recâ, işfâk ve benzeri anlamlar ifade eden fiildir.” şeklinde tanımlanabilir. Yani bu fiil Allah hakkında

⁴⁶ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.) 2/107.

⁴⁷ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: Matbaatü'l-Menâr, 1368), 5/304.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 338.

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 159, 160.

vücup ifadesinden ziyade, kendisinden önce geçen şartın gerçekleşmesine bağlı olarak cevap cümlesinde gerçekleşecek olan fiildeki yakınlığı, umudu, beklentiyi kuvvetlendirmeyi ifade eder diyebiliriz. Bu durumda “ عسى Allah hakkında vücup ifade eder.” görüşünün mutlak olmadığı anlaşılmış olur.⁵⁰ Bu hususu bazı ayetlerle açıklamak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

(وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ) en-Nisâ 4/84. “Allah yolunda savaş. Sen (öncelikle) sadece kendi (yaptıklarından) sorumlusun. Müminleri (kafirlerle savaş) teşvik et. (Eğer bunları yaparsan) Allah kafirlerin gücünü kıracaktır.”⁵¹ Müfessirler bu ayetteki عسى fiilinin Allah hakkında vücup ifade ettiğini söylemişlerdir.⁵² Ancak ayet incelendiğinde görülür ki Allah Teâlâ kafirlerin güç ve kuvvetini kırıp onları perişan etmesini عسى fiilinden önce geçen “Allah yolunda savaşmaya ve müminleri kafirlerle mücadeleye teşvik etme” şartına bağlamıştır. Bu şartlar gerçekleşirse Allah kafirlerin gücünü kıracaktır. İşte burada عسى fiili zımnî bir şarta bağlanan cevabın gerçekleşmesindeki umudu daha da kuvvetlendirmek için gelmiştir. Bizim kanaatimize göre bu ayette عسى fiilinin kesinlik ifade etmesi mutlak olmayıp, zımnî şartın gerçekleşmesine bağlı bir kesinliktir.

Bu hususla ilgili diğer bir örnek Yûsuf sûresi 12/21. ayeti gösterilebilir. وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا hanımına şöyle dedi: Ona iyi bak (değer ver). Bize faydalı olması umulur, ya da onu evlat ediniriz.”⁵³ Kanaatimize göre bu ayette عسى mutlak olarak recâ manasına değildir. Hz. Yusuf'u satın alan kişiye faydalı olması ve onu evlat edinme istekleri önceden geçen zımnî şarta yani “Yusuf'a iyi bakmaya ve değer vermeye” bağlanmıştır. عسى fiili de şart ve cevap arasında cevabın gerçekleşmesindeki umudu ve beklentiyi artırmak için gelmiştir.

عسى fiilinin kendinden önce geçen bir şarta bağlı olarak recâ yada işfâk ifade etmesine bir diğer örnek et-Tahrîm sûresi 66/5. ayetidir. عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَرْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارَ (Ey Peygamber hanımları) Eğer O sizi boşarsa, Rabbi ona, sizin yerinize sizden daha hayırlı, (Allah'a) teslim olmuş, inanan, sebatla itaat eden, tövbe edip yönelen, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verir.”⁵⁴ Bu ayette عسى fiilinden sonra gelen “Allah'ın Hz. Peygamberin eşlerinin yerine onlardan daha hayırlı eşler vermesi” mutlak olmayıp Hz. Peygamber'in eşlerini boşama şartına bağlanmıştır. Bu şart gerçekleşmediği için kendisine bağlanan cevapta gerçekleşmemiştir. عسى fiili ise şart ve cevap arasında muhatap olan Hz. Peygamber'in hanımlarını korkutmak ve yaptıkları hatanın farkına varmalarını temin için gelmiştir. Kur'an'da geçen عسى fiilinin Allah hakkında vücup/kesinlik ifade

⁵⁰ “ عسى و لعل ودلالاتها في القرآن الكريم ” (Erişim, 13Ekim 2021) <https://tafaser.com>

⁵¹ en-Nisâ 4/84.

⁵² Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/134; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1424/2003), 7/267; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. 'Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/86.

⁵³ Yûsuf 12/21.

⁵⁴ et-Tahrîm 66/5.

ettiğini söyleyen müfessirlere göre bu ayetteki عسى kendisinden sonra gelen fiilin (daha hayırlı eşlerle değiştirme) kesin olarak gerçekleşmesini gerektirirdi. Fakat onlar bu ayeti istisna etmişlerdir. Bu itibarla “Kur’an’da geçen عسى Allah hakkında vücup/kesinlik ifade eder.” sözleri tartışmaya açık bir durumdur. Bu ayetteki عسى fiilinin gerçekleşmemiş şarta bağlandığına Kurtubî, (öl. 671/1273) Semîn el-Haleb, İbn Âdil, (öl. 775/1373) Hatib eş-Şirbînî, (öl. 977/1570) ve Sıddık Hasan Han (öl. 1307/1890) gibi müfessirler tefsirlerinde yer vermişlerdir.⁵⁵

3. Kur’an’ı Kerîm’de عسى Fiilinin Manalar

Arap dilinde ve Kur’an-ı Kerîm’de عسى fiilinin çok farklı manalarda kullanıldığına yukarıda değinildi. Müfessirler, bu fiilin yer aldığı ayetlerdeki bağlama göre farklı manalar ve yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Konuya Türkçe çeviriler ve meâller açısından bakıldığında ise عسى fiilindeki anlam zenginliğinden istifade etmekten uzak bir görünüm arz ettiği göze çarpmaktadır. Bu fiil Türkçe çevirilerde daha çok recâ/umut manasıyla karşılık bulmuştur. Oysaki bu fiilin manası sadece recâ değildir. Şimdi bazı ayetler üzerinden عسى fiilindeki anlam zenginliğini görmeye çalışalım.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ el-Bakara 2/216. “Size hoş gelmediği halde (saldırgan kâfirlere karşı) savaşmak size farz kılındı. Umulur ki hoşlanmadığınız bir şey (sonuç olarak) sizin için hayırlı olur. Korkulur ki sevdiğiniz bir şey (sonuç olarak) sizin için şer olabilir.”⁵⁶ İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) ve İbn ‘Atiyye, (öl. 541/1147) bu ayetteki عسى fiilinin vücup/gereklilik ifade ettiğini söylerken⁵⁷ Mâverdi ve Şevkânî, (öl. 1250/1834) عسى’nin olasılık ve ihtimal manası ifade eden وعدati anlamında olduğunu tercih etmişlerdir.⁵⁸ Ebû Hayyân, عسى fiilinin birinci cümlede işfâk/korku ve endişe, ikincisinde tereccî/umut manasına olduğunu tercih ederken,⁵⁹ Tûsî, (öl. 460/1067) İbn Arefe (öl. 803/1401) ve Âlûsî (öl. 1270/1854) gibi müfessirler de birincisinin recâ, ikincisinin işfâk manasında olduğunu söylemişleridir.⁶⁰

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 21/90; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-masûn*, 10/367-368; Ebû Hafz Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Adil el-Hanbelî, *el-Lübâb fi ulûmi’l-Kitâb*, thk. Şeyh Adil Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419/1998), 17/201-202; Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddık b. Hasan Hân el-Kannevcî, *Fethu’l-beyân fi makâsidi’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1992), 14/214-215.

⁵⁶ el-Bakara 2/216.

⁵⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî b. Ebî Hâtim, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Neẓâl Mustafâ el-Bâz, 1417/1997), 2384; İbn Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharraru’l-vecîz*, 1/288, 289.

⁵⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 1/273; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, thk. Abdurrahmân el-‘Umeyra (el-Mansûra: Dâru’l-Vefâ, ts.), 1/382.

⁵⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, 2/74, 75.

⁶⁰ Ebû C’âfer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, thk. Ahmed Habîb kasîru’l-Me’âlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.) 2/202-203; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arefe, *Tefsîru’l-imâm İbn Arefe*, thk. Hasan el-Mennâî (Tunus: Merkezü’l-Buhûs bi’l-Külliyeti’t-Tûnisiyye, 1987), 2/616, 617; el-Âlûsî, *Rîhu’l-meânî*, 2/106, 107.

Allah Teâla, birinci cümlede kafirlerle olan savaşta müminlerin elde edecekleri maddi ve manevi hayırlara teşvik için) “*Umulur ki hoşlanmadığınız bir şey (sonuç olarak) sizin için hayırlı olur.*” ifadeleriyle müminleri umutla mücadeleye yönlendirirken, ikinci cümlede kafirlerle savaşı terk etmenin sonuçlarının kötü olacağı hususunda müminleri uyarmak için “*Korkulur ki sevdiğiniz bir şey sizin için şer olur.*” ifadesiyle ikazda bulunmuştur. Ayetin bağlamını göz önüne aldığımızda bu görüşün daha isabetli olduğu gözükmemektedir. Kur'an çevirilerine ve meâllere bakıldığında bu ayetteki عسى fiilleri “*belki de/ olabilir/ olur ki/ ihtimal ki/ mümkündür*” gibi olasılık ve ihtimal manası ile tercüme edildiği görülür. Bu tür tercüme ayetin bağlamına ve عسى fiilinin ifade ettiği manalara çok uygun değildir.

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ et-Tevbe 9/18. “*Allah'ın meşitlerini sadece Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve yalnız Allah'tan korkan kimseler imar eder. Umulur ki onlar hidayete erenlerden olurlar.*”⁶¹ Taberî, (öl. 310/923) bu ayetin tefsirinde عسى fiilinin gereklilik ve kesinlik manasını ifade ettiğinden hareketle إن أولئك هم المفلحون “*gerçekten onlar kurtuluşa erenlerdir.*” ifadeleriyle tefsir etmiştir.⁶² Benzer bir manayı tercih eden Mâturidî, (öl. 333/944) كانوا مهتدين “*onlar hidayette oldular.*” şeklinde anlamlandırmıştır.⁶³ Vahidî, (öl. 468/1076) فأولئك هم المهتدون “*hidayette olan ancak bunlardır.*”⁶⁴ Begavî, (öl. 516/1122) وعسى من الله واجب، أي فأولئك هم المهتدون “*Allah'a nispetle عسى fiili vücup/kesinlik ifade eder. Yani hidayette olan ancak bunlardır.*” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁵

Ayeti bu minval üzerine tefsir etmek عسى fiilini işlevsiz bırakmak anlamına geleceği için kanaatimizce bu yaklaşımlar çok isabetli gözükmemektedir. Fahreddin er-Râzî, bu ayetin tefsirinde عسى fiiliyle ilgili farklı görüşlere yer vermiştir. Bunlardan biri, عسى fiilinin Allah Teâlâ'ya değil de kullara nispet edilmesidir. Bu durumda fiil recâ/ umut manası ifade eder. “*Ayette ifade edilen (Allah'a ve ahiret gününe iman etmek, namaz kılmak, zekât vermek ve sadece Allah'tan korkmak) gibi amelleri yapanlar, bunları hidayete erme umuduyla yaparlar. Çünkü bu salih amelleri yapan mümin, kurtuluşa ereceğine kesin olarak hüküm veremez. Korkuyla umut arasında olur.*”⁶⁶

Hatib eş-Şirbînî'ye göre bu ayetteki عسى fiili müşriklere bakan yönüyle teb'îd yani iddia ettikleri şeyin kendileri hakkında gerçekleşmesinin çok uzak bir ihtimal olduğunu, müminlere bakan yönüyle de recâ ve tama' yani imanlarına salih amelleri de ilave etmeleri sebebiyle hidayeti umut edip beklediklerini ifade etmiştir.⁶⁷ Ebüssuûd Efendi de bu ayetteki عسى fiilinin bir yönüyle müşriklerin kendilerini ihsan sahibi sayarak yaptıklarının

⁶¹ et-Tevbe 9/18.

⁶² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/376, 377; İbn. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 6/1766.

⁶³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-sünneh*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1425/2004), 2/392.

⁶⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Safvân Adnân (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1415/1995), 1/457.

⁶⁵ Ebû Muhammed el-Hüseyn Mesûd el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Süleyman Müslim el-Hars (Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1411) 4/20.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, 6/11.

⁶⁷ Hatib eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Kahire: Matbaatü'l-Bulâk el-Emîriyye, ts.), 1/571.

onları hidayete ulaştıracağına dair beklentilerini kırmak ve onları bu hareketleri sebebiyle ayıplamak için geldiğini, müminlerin de imanla beraber güzel amelleriyle beyne'l-havf ve'recâ yani korkuyla umut arasında olmalarını, hatta korkularının umutlarından daha fazla olmasına yönlendirmek için geldiğini söylemiştir.⁶⁸

Görüldüğü gibi bu ayette Râzî, عسى fiiline korkuyla umut arasında olma manasını yüklerken, Şirbînî, müşriklere nazaran teb'îd/uzaklaştırma ve beklentilerini boşa çıkarma, müminlere nazaran da recâ ve tamâ' manalarını vermeyi uygun görmüştür. Diğer taraftan Ebüssuûd Efendi, عسى fiilinin anlam yelpazesini daha da genişleterek bu fiilin müşriklerin umudunu kesmek ve ayıplamak, diğer taraftan da müminlerin umutla beraber korku içinde olmalarını ifade ettiğini söylemiştir. Ayrıca Şevkânî'nin bu manalarla birlikte عسى fiilini bir şeyi hak etmek ve bir şeye layık olmak manalarına hamletmesi de dikkat çeken bir yorumdur.⁶⁹

Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi Kur'an-ı Kerim'de عسى fiilinin yer aldığı ayetler iyi incelendiğinde bu fiilin, açıktan ya da zımnî şart-cevap üslûbunun bulunduğu ayetlerde şartın gerçekleşmesine bağlanan cevabın gerçekleşmesini tekit için geldiğini görmekteyiz. Bu ayette de durum böyledir. Müminlerin hidayette olmaları, Allah'a iman etmekle birlikte ahiret gününe inanmak, namaz kılmak, zekat vermek ve sadece Allah'tan korkmak gibi şartların gerçekleşmesine bağlanmıştır. Bu şartların hepsi birden gerçekleşirse, hidayete ermek de gerçekleşecektir. İşte عسى fiili, bu manaların gerçekleşmesini tekit ve takviye için gelmiştir. Türkçe meâllere atf-ı nazar edildiğinde bu fiilin müfessirlerin ortaya koydukları manalara temas edilmeksizin kalıplaşmış ifade olan (umulur ki) sözcüğüyle tercüme edildiği görülür.

اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ et-Tevbe 9/102.
 “Birde, günahlarının farkında olup kabullenenler var. Onlar iyi amellerine başka kötü işler karıştırdılar. (Töbe ederlerse) Allah'ın onların töbelerini kabul etmesi umulur. Gerçekten Allah çok bağışlayan, sonsuz merhamet sahibidir.”⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, (öl. 150/767) Ferrâ', Taberî, İbn Ebî Hâtim, S'alebî, (öl. 427/1035) İbn 'Atiyye, Şevkânî ve isimlerine yer veremediğimiz birçok müfessir kendisinde عسى fiili bulunan diğer ayetlerde olduğu gibi bu ayette de İbn Abbas'dan gelen rivayetlere dayanarak عسى من الله واجب yani fâili Allah Teâlâ olan عسى fiilinin, dahil olduğu cümlede kesinlik ve yakînî bilgiyi ifade ettiğini söylemişlerdir.⁷¹ İbnü'l-Cevzî, (öl. 597/1201) bu ayetteki عسى fiilinin vücup/kesinlik ifade etmekle beraber muhatapların işfâk/korkuyla tama'/ümit arasında gidip gelmelerini ve onların

⁶⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/51.

⁶⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/493.

⁷⁰ et-Tevbe 9/102.

⁷¹ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîri Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2002), 2/69; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/451; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/655; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/1874; Ebû İshâk Ahmed es-S'alebî, *el-Keşfü ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 5/88; İbn 'Atiyye el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-vecîz*, 3/77; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/568.

endişelerini ve tövbelerinin kabul olmama korkusunu artırmak gibi manalara gelebileceği üzerinde durmuştur.⁷²

Diğer taraftan عسى fiilinin Allah Teâlâ hakkında vücup ifade etmeyip, işfâk, tama' ve recâ manalarını içerdiğini söyleyen müfessirler de vardır. Cessâs, (öl. 370/981) bu ayetteki عسى fiiliyle ilgili şunları söylemiştir: "Gafletleri sebebiyle Tebuk seferine katılmayarak seferden geri kalan sahabiler (tövbe ettik Allah bizi bağışlar) şeklinde bir düşünceye kapılıp yaptıkları tövbelerine güvenmemelerini ihtar için عسى fiili işfâk ve tama' ifade etmiştir."⁷³ Bu yorumun bir benzerini Ebû Ca'fer et-Tûsî, (öl. 460/1067) *et-Tibyân'* da dile getirmiştir.⁷⁴

Kuşeyrî, (öl. 465/1072) müfessirlerin ekseriyetinin aksine bu ayetteki عسى fiilinin Allah Teâlâ hakkında vücup ifade edemeyeceğini, aksine Allah'ın fâil-i muhtar olup kullarının tövbesini isterse kabul edip isterse kabul etmeyeceğini ifade etmek için geldiğini söylemiştir.⁷⁵ Kuşeyrî'nin yorumunu biraz daha geliştiren Hâzin el-Bağdâdî (öl. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl'* de şunları söylemiştir:

"Müfessirlerin cumhuru, İbn Abbâs'a dayanarak ' عسى fiili, Allah hakkında vücup ifade eder.' demişlerdir. Fakat belâgat alimleri bu ayetteki fiilin tama' ve işfâk ifade ettiğini bildirmişlerdir. عسى fiili Allah hakkında vücup ifade etmez. Allah Teâlâ her ne yaparsa kullarına lütfedip ikram ve ihsanda bulunmak için yapar. Bu ayette عسى fiili kulların korkuyla umut arasında bir haleti ruhiyye içinde olmalarını temin için gelmiştir. Ayetin son cümlesinin ifade ettiği manaya nazaran bu fiili umut manasına hamletmek daha uygundur."⁷⁶

İbn Âdil'de (öl. 8/14 yüzyıl) Kur'an'ın Arapların dildeki örfleri üzerine indiğinden hareketle şu örneği vermiştir: "İnsanların örfünde ihtiyaç sahibi birisi sultandan bir şey istediği zaman, sultan istenilen şeyi kesin ifadelerle vereceğini söylemez. Aksine tereccî ifade eden عسى ya da لعلى söyler. Bununla da hiç kimsenin sultanı yaptığı işlerde mecbur tutamayacağını, her ne yaparsa lütuf ve ihsan için yapacağını tembih etmiş olur. Bu ayette de عسى fiilinin ifade ettiği mana ve fayda budur." İbn Âdil, bu izahlardan sonra dikkat çeken bir başka açıklamasında, bağışlanmanın sadece yapılan hatalı fiili itiraf etmekle mümkün olamayacağını, bağışlanmanın gerçek manada tövbe etme şartına bağlı olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Daha önceki açıklamalarımızda da ifade ettiğimiz gibi aslında burada عسى'nin

⁷² Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* (Mısır: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 3/495.

⁷³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412/1996), 4/354.

⁷⁴ Ebû C'âfer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 5/290.

⁷⁵ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik en-Nisâbü'rî el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/59.

⁷⁶ Ali b. Muhammed el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), 2/278.

⁷⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Adil ed-Dımuşkî, *el-Lübâb fi 'ul'umi'l-kitâb*, thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcüd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 10/192.

dahil olduğu cümle, önceden geçen gizli bir şart cümlesinin cevabıdır. Yani bağışlanma, tövbe etme şartına bağlanmıştır. *عسى* fiili de cevap cümlesinin gerçekleşmesindeki umudu artırmak amacıyla gelmiştir. Bu yorumun benzerlerini Sıddık Hasan Han'ın, (öl. 1307/1890) Kasımî'nin (öl. 1914) ve daha birçok müfessirin açıklamalarında müşahede edilmektedir.⁷⁸

Çağdaş dönem müfessirlerinden Reşîd Rızâ'da *عسى* fiilinin Allah hakkında vücup ifade etmesinin çok sıhhatli bir görüş olmayıp asıl manasının haberi faile yaklaştırmak olup, mecazi olarak recâ anlamında kullanıldığını söylemiştir. Ayrıca bu ayette sebep sonuç ilişkisine dikkat çeken Reşîd Rızâ, günahı itiraf ettikten sonra yapılacak nasûh tövbenin rahmete ve bağışlanmaya sebep olduğundan bahsederek *عسى* nin başka bir görevine işaret etmiştir.⁷⁹ Reşîd Rızâ'nın *عسى* fiilinin şart-cevap ya da sebep-sonuç cümlelerinde sonucu desteklemek için geldiği ile ilgili bu yaklaşımı, müfessirlerin " *عسى* Allah hakkında vücup ifade eder" hükmünün çok tutarlı bir görüş olmadığını desteklemektedir.

Sonuç

Arapça bütün yönleriyle bilinmeden Kur'an'ın tam olarak anlaşılmasından bahsedilemez. Çok zengin içeriğe sahip olan Arap dilinde genel kurallar çerçevesinde anlaşılması mümkün olan lafızlar olduğu gibi bir takım özel şartlara ve kullanımlara bağlı olarak anlaşılabilir lafızlar da vardır. Gerek gramer gerekse ihtiva ettiği manalar açısından özel kullanıma sahip olan lafızlardan biri olan *عسى* fiili, Kur'an'da yirmi sekiz farklı ayette otuz defa geçmektedir. Bu fiil kendine ait kullanım kalıplarında yer aldığı ayetin bağlamına göre çok farklı anlamlar ifade etmektedir.

Çok geniş anlamlar içeren *عسى* fiilinin Kur'an'da ifade ettiği manaları müfessirler tefsirlerinde detaylı bir şekilde ele almışlardır. Müfessirlerin kahir ekseriyeti İbn Abbâs'ın görüşüne dayanarak bazı istisnalar dışında Kur'an'da geçen *عسى* fiilinin dahil olduğu cümlede kesinlik ve yakîni bilgiyi ifade ettiğini söylemişlerdir. Diğer taraftan esas anlamı haberi fâile yaklaştırmak olan *عسى* fiilinin yer aldığı ayetin iç ve dış bağlamına göre recâ/gerçekleşmesinde sevinç olan bir eylemin meydana geleceği hususundaki umut, tama'/beklenti, itmâ'/umutlandırmak, işfâk/istenmeyen bir fiilin meydana gelmesindeki korku, beyne'l-havf ve' recâ yani korkuyla umut arasında olma, teb'îd/uzaklaştırma ve beklentileri boşa çıkarma, tevbîh/muhatapları kınama, bir şeyi hak etme ve ona layık olma, şek ve zan, yakîn/fiilin gerçekleşeceğine dair kesin bilgi, va'd/fiilin gerçekleşeceğine dair verilen söz, tereccî ifade eden *لعل* ve muzari' fiille beraber ihtimal ifade eden *قد* edatı manalarını taşıdığını tefsirlerinde tafsilatlı bir şekilde açıklamışlardır.

⁷⁸ Sıddık b. Hasan Han, *Fethu'l-beyân*, 5/388; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Dınişk: b.y. 1957), 8/325.

⁷⁹ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 11/21.

Müfessirlerin, “recâ ve tama’ Allah Teâlâ’nın şanı azametine layık olmadığından عسى fiili Allah Teâlâ hakkında vücup/kesinlik ve gereklilik ifade eder.” görüşleri tartışmaya açık bir alan olarak gözükmektedir. Kuşeyrî, Isfâhânî, Zerkeşî gibi müfessirler bu hususa dikkat çekmişlerdir.

Aslında Kur'an'daki عسى fiilinin kullanımına bakıldığında daha çok açık yada zımnî şart-cevap üslûbuyla oluşmuş cümle yapısı içinde yer aldığı görülür. Yani açık ya da mukadder bir şartın gerçekleşmesine bağlı olarak vadeliden cevabın da yerine geleceğini pekiştirmek ve muhatapların umudunu ya da korkusunu artırmak için geldiği görülür. Arap dilindeki kullanımının aksine Kur'an'daki عسى fiilini “şartın gerçekleşmesine bağlı olarak tama’, recâ ve işfâk ifade eden fiildir.” şeklinde tanımlamamız mümkündür. Yani bu fiil Allah hakkında vücup ve zorunluluk ifadesinden ziyade, kendisinden önce geçen şartın gerçekleşmesine bağlı olarak cevap cümlesinde gerçekleşecek olan fiildeki tama’ ve recâyı ifade eder diyebiliriz.

Bu kadar geniş anlamlar içeren عسى fiilinin bağlamına göre ifade ettiği manaların Kur'an çevirilerine ve meâllere yansıtılması Kur'an'ı meâllerden anlamaya çalışanlara yardımcı olacaktır. Fakat genel olarak meâller incelendiğinde عسى fiilin anlam zenginliğinin meâllere aktarılamadığı görülecektir.

Kaynakça

- Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Meânî'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'h. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1. Basım, 1411/ 1990.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1. Basım, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin Mesûd. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Süleyman Müslim el-Hars. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe Li'n-Neşr, 1. Basım, 1411.
- Birgivî, Muhammed Efendi. *İzhâru'l-esrâr*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- Câmî, Nûreddîn Abdurrahmân. *Molla Câmî (el-Fevâidü'z-zıyâiyye)*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412/1996.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'arabiyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1979.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *el-Muktesad fî şerhi'l-İzâh*. 2 Cilt. thk. Kâzım Bahru'l-Mercân. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1982.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsûf, el-Gırnatî el-Endelûsî. *el-Bahru'l-muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 1431/2010.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, ts.
- Ebüsuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mushaf, ts.
- Enbârî, Ebu'l-Berakât. *Esrâru'l-arabıyye*. thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Dımuşk: Matbûâ'tü'l-Mecmei'l-İlmi'l-Arabî, ts.
- Evsî, Kays İsmâil. *Esâlîbü't-taleb 'inde'n-nahviyyîn ve'l-belâgiyyîn*. Bağdat: Dâru'l-Hikme, 1. Basım, 1988.
- Ezherî, Ebû Mansûr Ahmed. *Tezhîbü'l-lüga*. thk. Abdülkerîm en-Neccâr. 16 Cilt. Mısır: el-Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza. *Aynu'l-a'yân tefsîru sûreti'l-Fâtiha*. İstanbul: b.y., 1326.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmârrâî, 8 Cilt. b.y. ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Gökkır, Necmettin. "Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" ilişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökkır. 333-344. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2009.
- Hasan Hân, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddîk. *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1992.
- Hâzin, Ali b. Muhammed el-Bâgdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabıyyeti'l-Kübrâ, ts.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abüdlhak b. Gâlib el-Endülüsî. *el-Muharraru'l-vecîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Adil, Ebû Hafıf Sirâcuddîn Ömer b. Ali el-Hanbelî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*. thk. Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- İbn Arefe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru'l-imâm İbn Arefe*. thk. Hasan el-Mennâî, 3 Cilt. Tunus: Merkezü'l-Buhûs bi'l-Küllıyyeti't-Tûnisiyye, 1. Basım, 1987.

- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâl Mustafâ el-Bâz, 1. Basım, 1417/1997.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Kâfiye*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2011.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1964.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr*. 9 Cilt. Mısır: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- İsfahânî, er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 2010.
- Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 17 Cilt. Dımeşk: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.
- Kılıçarslan, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri" *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/2. (2016), 14-44.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım. 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik en-Nisâbûrî. *Letâifü'l-işârât*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehlis'-sünneh*. thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn. 1. Basım, 1425/2004.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2002.

- Murâdî, Hasan b. el-Kâsım. *Hurûfî'l-meânî*. thk. Taha Muhsin. Bağdat: Câmîa'tü Bağdâd, 1975.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abülhâlık Uzeyme. 2 Cilt. Kâhire: Matâbü'l-Ehrâm el-Ticâriyye. 1. Basım, 1415/1994.
- Radıyyüddîn. Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Yahya Beşîr Mısırî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1. Basım, 1417/1996.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1413/1997.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 11 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Menâr, 2. Basım, 1368.
- S'alebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşfü ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1. Basım, 1422/2002.
- Semîn el-Halebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürri'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-masûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. 11 Cilt. Dımuşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1408/1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdürrahmân el-'Umeyra. 5 Cilt. el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ, ts.
- Şirbînî, el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Bulâk el-Emîriyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1424/2003.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecm'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Toshihiko, İzutsu. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Tûsî, Ebû C'afer Muhammed b. el-Hasen. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Safvân Adnân. 2 Cilt. Dımuşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1415/1995.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.

”عسى و لعل ودلالاتها فى القرآن الكريم” (Erişim, 13 Ekim 2021) <https://tafaser.com>